

Vlado Sruk, Maribor

Bio jednom *Praxis*...

Slom realnog socijalizma i autoritarnog komunizma, dvaju društveno-povijesnih fenomena, koji su ishodišno već bili naznačeni Oktobarskom revolucijom i lenjinističko-blanquističkim tipom ilegalne urotničke revolucionarne organizacije, ne bi smio za sobom potegnuti na smetište povijesti pozitivne, humane, napredne i demokratske dosege, prokljale u domeni neposrednog utjecaja autentičnog Marxova historijskog materijalizma.

Uvjeren sam da će sljedećih desetljeća povjesničari društvenih znanosti i filozofije pokušati pravedno, objektivno procijeniti važna svjetonazorska i znanstvena nastojanja onih djelatnika, koje je u društvima realnog socijalizma u 20. stoljeću ovako ili onako povezivalo marksovsko socijalističko opće usmjerenje, odnosno historijsko-materijalistička paradigma. Među tim piscima i misliteljima, koje je debakl socijalističkih, tj. komunističkih sustava izgurao na rub zanimanja javnosti, vjerojatno je najviše takovih koji će tamo i ostati. No, zasigurno je dosta i onih koji će zbog visoko stručno-znanstvene, filozofske i osvjedočene kvalitete svojih djela sigurno preživjeti. Tu bi svakako spadao Milan Kangrga: *moćnosti* su njegove etičke refleksije još uvijek vrlo velike, u mnogočemu neiskorištene; još se ne mogu vidjeti *ograničenja*, koja on svojim mišljenjem i interpretacijom ne bi mogao presegnuti.

U ovome se zapisu radi o onome što spada u prvome redu u djelatnost nekađšnjeg filozofskog časopisa *Praxis* i *Korčulanske ljetne škole* (1964–1974), posebice također o jednome od ključnih filozofa toga kruga, o još uvijek teorijski i društveno-politički djelatnome, upravo spomenutom profesoru – Kangrgi. Upravo je on u knjizi *Šverceri vlastitog života* (Republika, Beograd 2001. i Kultura & Rasvjeta, Split 2002.) precizno opisao cjelokupnu aktivnost filozofâ i društvenoznanstvenikâ spomenutog časopisa i ljetne škole... Neravnompravna bitka filozofskih stvaratelja protiv svemoćne političke birokracije, protiv dogmatskih ideologa, protiv nazadnjaka svih kategorija, protiv opće neosviještenosti inteligencije, protiv spletke i provokacija političko-policijskog podzemlja, tako znakovitog za autoritarno jednopartijske sustave... Ugođenom opisu i savjesno prikupljenoj dokumentaciji Kangrgine knjige nemam ništa pridodati.

Ovdje bih volio opisati svoje viđenje i doživljaj ondašnje situacije, koja je bila izrazito nesklona prema filozofima i društvenoznanstvenicima, makar se radilo i o nekom posve nevažnom *studiosusu*, što sam ja tada bio.

Najprije o mojoj užoj domovini, Sloveniji.

Avangarda proletarijata je u maloj državici na istočnoj strani Alpa sve od 1945. pa do rasula realnog socijalizma budno nadzirala filozofiju i društvene znanosti, odnosno onu nekolicinu ljudi koji su se tom problematikom bavili. Tri su puta revolucionarno protjerali filozofsku katedru ljubljanskog Sveučilišta: prvi puta 1945., kad su protjerali profesora Franceta Vebera, dotada i dosada najvažnijeg slovenskog filozofa uopće, iako je izrazio spremnost za suradnju s novom, »narodnom« vlašću; drugi put 1949., kad

je maknut profesor Cene Logar, i to baš na dno »Petrove rupe« na Golem, otkuda se vratio nakon više od sedam godina kao invalid; treći puta je revolucionarni vihor otpuhnuo s filozofske katedre, između 1958. i 1960., Jožeta Pučnika (osam godina zatvora), Veljka Rusa i Tarasa Kermaunera; ove su potom zamijenili na katedri filozofi koji su svoju vjernost »naučnom socijalizmu« i dijamatu dokazali marljivom obranom »teorije odraza«, a na Bledskom savjetovanju također i s drugim podobnim ideološkim angažmanima (baš su se na Bledu ti *hopliti* susretali s opasnim predstavnicima nemilosrdne kritike svega postojećeg, s Kangrgom i ostalima).

Te su okolnosti pisca ovih redova nadahnule da se odmah nakon diplome učlani u Hrvatsko filozofsko društvo... Nakon drakonskog, egzemplarnog i posve nepravednog kažnjavanja Jožeta Pučnika, pritisak se »čuvara socijalizma« na svakovrsne humaniste i filozofe u Sloveniji umnogome povećao. UDBA je upravo rado nadzirala također marksistički usmjereni i komunistički opredijeljenu inteligenciju, niti izdaleka tek »reakcionare« i »bezidejne elemente«. Tako sam također i ja, usprkos svojem višegodišnjem političkom anagažmanu, godine 1959., kao apsolvent, pred policijskim šikaniranjem doslovno pobjegao iz Ljubljane u Celje. Još gore šikaniranje i prijetnje su me godine 1963., kao već diplomiranog filozofa, protjerale iz Celja u Maribor. Zbog svakojakih neugodnosti – od potpune strukovne izolacije i administrativnog zatvora do nezaposlenosti – pomislio sam da bi neki djelatnički strukovni azil mogao pronaći u staroj očevoj domovini, u Hrvatskoj. Tako sam se 1961. pokušao zaposliti kao profesor na splitskoj gimnaziji, ali mi nije uspjelo. Kasnije, još iste godine, učlanio sam se u HFD.

Iako sam s Društvom imao relativno malo dodira, članstvo u njemu mnogo mi je značilo. Upoznao sam sjajne ljude, vrhunske mislitelje i znanstvenike: jednostavnog, prijaznog marksologa *Predraga Vranickog* poznavao sam još otprije, s njegova gostovanja u Ljubljani; karizmatskog, nekako produhovljenog i krajnje skromnog *Gaju Petrovića*; prodorno mislećeg, ljudski otvorenog raspravljača *Milana Kangrgu*; s *Ivanom Kuvačićem* me upoznao moj prijatelj *Ante Jakovljević*, koji se s tim široko obrazovanim sociologom dogovarao mentorstvo pri doktoratu, ali mu je to onemogućila smrt...

Na simpozijima, kao i u Društvu, mogao sam slušati također cijeli niz drugih učenih i zanimljivih osobnosti: Rudija Supeka, Vladimira Filipovića, Branka Bošnjaka, Danka Grlića, Vanju Sutlića i mnoge druge. U tom je okružju vladalo ozračje intelektualnog poštenja i slobode, nije se moglo čuti niti osjetiti ideološke floskule, a niti sumnjičenja, kakva su tada trovala brojna ideološka okružja. Posebice je to stvaralačko okružje i ozračje oživjelo početkom izlaženja časopisa *Praxis*. Svaki sam broj očekivao s nestrpljenjem. Časopis je trajno, svih deset godina svojeg izlaženja, teorijski utemeljivao, te također publicistički prakticirao radikalnu, nesmiljenu kritiku svega postojećeg, u čemu je pokazivao mogućnosti presizanja birokratiziranog socijalizma i komunističke autoritarnosti. S *Praxisom* su humanistički socijalizam i historijski materijalizam zaživjeli u filozofskom i društvenoznanstvenom interesu i stvaralaštvu ljudi koje je časopis povezivao u doba svojega izlaženja.

Kad su vlastodršci zabranili *Praxis* 1974., uvjerio sam se da je time usahnuo posljednji autentični izvor socijalističke i historijsko-materijalističke misli, kako u Jugoslaviji tako i u mnogo širem geopolitičkom okružju. To je bio jedan od najjasnijih znakova kako više nema nade da bi iz opstojećeg realnog socijalizma s partijskim monopolom vlasti, mogla nastati bilo kakvo

stvarno demokratsko i humanističko društvo. Humanistička se vizija ugasila.

Kad je Tito prigodom ukinuća *Praxisa* i *Korčulanske ljetne škole* – što se poklopilo s partijskim pogromom protiv težnji hrvatskog naroda za osamostaljenjem – u svojem televizijskom govoru naveo te dvije institucije kao primjere nositelja nacionalističke euforije, bila je to najbesramnija laž što sam je ikada čuo iz njegovih usta! Upravo su *Praxis* i *Korčulanska škola* bili do kraja dosljedni u odbacivanju bilo kakvog nacionalizma i šovinizma.

Praksisovce su službena politička ideologija i propaganda lažno etiketirali kao »apstraktne humaniste«. No zapravo su filozofi toga kruga najtočnije izdvojili sve bitne aspekte tadašnjeg društvenog stanja i događanja. Naravno da je to presezalo sposobnosti poimanja dogmatskog, monolitnog, birokratskog uma. Radilo se također o nekim osnovnim nesporazumima društveno-povijesnog razvojnog karakera: filozofi *Praxisa* svoju su društveno-nazorsku koncepciju gradili iz ideja korijena europskog racionalizma i prosvjetiteljstva; neposrednim je ishodištem Kangrgi i drugima bila Marxova kritika njemačkih klasičnih filozofa: Kanta, Fichtea i Hegela. Ta je orijentacija naravno značila neprestani idejni sukob sa staljinističkim i lenjinskim dogmatizmom, te autoritarnošću, koji su na poseban način bili sveprisutni u jugoslavenskoj »socijalističkoj stvarnosti«. Stoga je bilo neizbježno da praksisovci i njihovi istomišljenici budu disidenti, politički iskazano – *neprijatelji*.

Iz gledišta te problematike nadasve je važno društveno-povijesno suočenje Marxova poimanja revolucije kao »negacije negacije«, što bi značilo uspostavljanje socijalizma u najnaprednijim i najrazvijenijim društvima, s Lenjinovim poimanjem revolucije kao »lomljenja najslabijih karika tog imperijalističkog lanca«, a po kojemu su na »put izgradnje socijalizma« stupile najnerazvijenija, konfliktna društva, posebice društva tradicionalnog azijskog totalitarizma. Dok se Marxova zamisao nije ostvarila nigdje, Lenjinov se obrazac ostvarivao posvuda.

Supružnici Silvin i Maida Eiletz su u knjizi *Povijest jedne kolaboracije: boljševici i Nijemci 1914–1918* (Mohorjeva, Celovec 2001.) dokumentirali staru priču o tomu kako su njemački agenti i diplomati doveli na vlast u najvećoj državi svijeta malu ilegalnu, ekstremističku strančicu (*Splittpartei*). Nijemci su time inače uspješno iz rata izbacili Rusiju, tako da je malo ultraljevičarskoj grupaciji pozicija vlasti omogućila neizmjereno osnaženje i potom silovit utjecaj na svjetska politička i društvena zbivanja. Ta plima ekstremno lijeve komunističke inicijative rastrgala je svjetski radnički pokret i, po dijalektičkoj logici, s druge je strane (na *desnici*) posljedično prouzročila sudbinski rast fašističkog i nacističkog totalitarizma... Ovaj svijet suočavanja i bitke između komunističkog i naci-fašističkog totalitarizma, nehumani je svijet autoritarnog karaktera, fanatizma, idolatrije, agresivnosti, destruktivnosti, rasizma, etnocida i genocida. Naš, jugoslavenski socijalizam bio je, nažalost, u velikoj mjeri obilježen svojim izvorom: komunističkom revolucijom i fašističkom kontrarevolucijom, koje su, naravno, sijamski blizanci. (Problematiku socijalističke revolucije, takve kakvu je upoznalo 20. stoljeće, još je više zapletala njezina unutarnja kontrarevolucija, cjelokupni splet birokratskih, etatističkih i državokapitalističkih težnji, koje su ograničavale i uništavale još ono malo samoupravnih i humanističko-socijalističkih dosega, koliko ih je bilo do tada ostvarenih).

I kako bi onda ljudi koji su poznavali Marxove zamisli o komunistima i komunizmu nekritički prihvatili komunističku organizaciju i njezinu ideo-

logiju koja se ostvarivala u postojećim društveno-povijesnim i političkim prilikama balkanske zaostalosti?! Nad Marxovim, u osnovi demokratskim i humanim nazorima u dobroj su mjeri prevladala Lenjinova poimanja, koja su mnogo više negoli iz Marxovih stavova izvirala iz ilegalne urotničke koncepcije Blanquija, te iz ideja ruskih *narodnika*, »narodovoljaca« i anarhista, kako je u svojim analizama povijesti u Rusiji (u knjizi *Dostojevski kao mislilac*, Beograd 1981.) zaključio Nikola Milošević. Lenjinski tip partije jest, naravno, u osnovi sukobljen s idejama osobne slobode, tolerancije, kritičkog mišljenja te individualne odgovornosti. Također i s tog stajališta, praksisovci i njihovi istomišljenici nisu mogli biti ništa drugo doli glasnici kritike i humanističko-socijalistički misleći oporbenjaci.

I dandanas, kada je (da se poslužim naslovnom sintagmom najnovije knjige Josipa Županova) naše društvo došlo iz »komunističkog pakla« u »divlji kapitalizam«, nije situacija – za nasljeđe *Praxisa*, te posebice za njegove još uvijek djelatne sljedbenike – u društvenom i kulturnopolitičkom pogledu nimalo ugodnija. Kod kleptokratskih i lumpenbirokratskih elita potpun je moralnopolitički rasap. Kod mnogih ljudi duboka demoralizacija. Možemo mirne duše ostati pri više od četrdeset godina starom Kangrginu pozivu – »*Filozofe, što misliš?*«. Društvenoznanstvenici i filozofi trebaju se odlučiti za nesmiljenu, radikalnu kritiku postojeće kapitalističke društvenosti, njezine nehumanosti i nemorala... Da se našalim: nadajmo se da se neće ostvariti ona Marxova ideja da će budućnost čovječanstva biti »*ili komunizam* (što gotovo sigurno neće biti), *ili barbarizam*«.

U krugu *Praxisa* i HFD-a, na simpozijima i u prijateljskim susretima, u publicističkoj djelatnosti, a i inače u drugim dodirima, mogla se osjetiti slobodna misao, otvorenost u iskazivanju stavova, lagane primjese skepse i ironije... Možda ljudi koji su se stalno kretali u tom krugu nisu to u tolikoj mjeri opažali, kao mi koji smo u njega tek povremeno dolazili.

Također i onda kada se nije radilo o ozbiljnom referiranju ili pisanju, nisu bili rijetki primjeri značajnih promišljanja i divljenja vrijednih mudrosti. Za sam kraj, opisat ću samo jedan takav primjer.

Zagreb prije neka četiri desetljeća. Filozofski simpozij o istini i spoznaji. Drugi dan simpozij, prijevodne.

Rasprava u dvorani Studentskog centra za veliku većinu prosječno popunjenoj općinstva nije baš bila posebno zanimljiva.

Oni najagilniji filozofi nakon naporne noći u »Klubu hrvatskih kulturnih radnika« još nisu došli sebi... »Oni su sa striptizetama dočekali zoru«, komentirao je situaciju prof. Vladimir Filipović... Tako su do riječi došli najtrijezniji i najdiscipliniraniji – jugoslavenska elita *logike*, časne predfilozofske struke, koja osigurava pravilnost (tu i tamo također i istinitost) mišljenja... Gajo Petrović, Svetlana Knjazev, Mihajlo Marković, Aleksandar Kron... Gađali su i pucali teškom artiljerijom svih mogućih dokaza i protudokaza, stavaka i obrazaca. Veliki majstori logike temeljito su obrazlagali, mahali rukama, crtali po ploči, ali su se mnogi slušatelji, koji su o logici znali malo ili gotovo ništa, uglavnom dosađivali...

I vidi, za riječ se javio jedan od onih koje je noćno slavlje najviše umorilo – sarajevski filozof umjetnosti, tada jedno od najvećih imena estetike, Ivan Focht. Uz velike poteškoće popeo se na pozornicu, uz napor se probio za katedru i počeo objašnjavati motive koji su ga doveli do toga da se odluči za studij filozofije i za filozofski poziv... Naravno, uhvatio se filozofije zbog spoznaje istine; da bi spoznao, doumio...

»U poznatoj *Autobiografiji* Branislav Nušić opisao je jednu delikatnu situaciju«, pripovijedao je Focht. »Muž se ranije vratio kući s putovanja i našao je ženu u postelji s nekim muškarcem. Žena je ustala, gola prošla pored njega i rekla mu: *To što si vidio, nije istina.*« Focht se lukavo nasmijao, nagnuo se naprijed i, nakon kraće šutnje, rekao: »Dakle, stvar je u tome da čovjek mora s tom istinom živjeti.«

Dvoranu je potresao oduševljen pljesak... Mnogi su osjetili da su čuli nešto krajnje duboko o istini... Čovjek mora s istinama živjeti. Težina bivanja i širina istine.

Sa slovenskoga preveo
Marijan Krivak

Vlado Sruk

Once Upon a Time... There was *Praxis*

This text evokes the author's memories on the times when he grew up intellectually under the influence of *Praxis*. *Praxis* and *Korčula Summer School* were life projects of its founders Gajo Petrović and Milan Kangrga.

This small group of historical importance for ex-Yugoslav and Croatian history of philosophy, has made an imprint on world philosophical scene as well.

So called »Praxis-philosophy« remains probably one of the most important original contributions to Marxist philosophy ever.